

LIETUVIŲ
ATGIMIMO ISTORIJOS
STUDIJOS

Lietuvos istorijos institutas

LIETUVIŲ ATGIMIMO ISTORIJOS STUDIJS

17

*Nacionalizmas ir emocijos
(Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*

VILNIUS

LII
LEIDYKLA

2001

UDK 947. 45
Li-191

REDAKCINĖ KOLEGIJA:

Antanas Kulakauskas
Česlovas Laurinavičius
Raimundas Lopata
Egidijus Motieka (vyriausiasis redaktorius)
Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas
Giedrius Subačius

SUDARYTOJAI:

Vladas Sirutavičius
Darius Staliūnas

ISSN 1392-0391
ISBN 9986-780-38-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001
© Lietuvių Atgimimo istorijos studijos, 2001
© Straipsnių autoriai, 2001

TURINYS

PRATARMĖ	7
PRZEDMOWA	9
VORWORT	12
<i>Wolfgang Kaschuba</i> NATION UND EMOTION. EUROPÄISCHE BEFINDLICHKEITEN	15
<i>Sabine Grabowski</i> NATIONALE MYTHEN UND SYMBOLE ALS INSTRUMENT POLNISCHER VEREINSARBEIT ZU BEGINN DES 20. JAHRHUNDERTS AM BEISPIEL DES POLNISCHEN VEREINS „STRAŻ“	29
<i>Magdalena Micińska</i> KULT TADEUSZA KOŚCIUSZKI I JEGO ROLA DLA UTRZYMANIA ŚWIADOMOŚCI NARODOWEJ POLAKÓW W XIX–XX WIEKU	43
<i>Alyvydas Nikžentaitis</i> JOGAILOS ĮVAIZDIS LIETUVIŲ VISUOMENĖJE	56
<i>Giedrius Viliūnas</i> VYTAUTO DIDŽIOJO KULTAS TARPUKARIO LIETUVOJE	68
<i>Heidi Hein</i> ANMERKUNGEN ZUM PIŁSUDSKI-KULT IN DER POLNISCHEN ZWEITEN REPUBLIK	103

Darius Staliūnas

ŽUVUSIŲ KARIŲ KULTAS TARPUKARIO LIETUVOJE 120

Vladas Sirutavičius

ŠVENTĖS NACIONALIZAVIMAS. „TAUTOS ŠVENTĖS“
ATSIRADIMAS LIETUVOS RESPUBLIKOJE XX AMŽIAUS
4-AJAME DEŠIMTMETYJE 133

Robert Traba

KONSTRUKCJA I PROCES DEKONSTRUKCJI NARODOWEGO
MITU. ROZWAŻANIA NA PODSTAWIE ANALIZY
SEMANTYCZNEJ POLSKICH OBCHODÓW ROCZNIC
GRUNWALDZKICH W XX WIEKU 146

SANTRAUKOS 162

STRESZCZENIE 171

ZUSAMMENFASSUNG 182

ASMENVARDŽIŲ RODYKLĖ 193

VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ 199

JOGAILOS ĮVAIZDIS LIETUVIŲ VISUOMENĖJE

Alvydas Nikžentaitis

Lietuvos ir Lenkijos santykių istorijoje yra nemažai asmenybių, kurios abiejose valstybėse vertinamos skirtingai. Galima prisiminti nevienodą požiūrį į Józefą Piłsudskį ar Lietuvos didįjį kunigaikštį ir Lenkijos karalių Jogailą. Tačiau tarp šių dviejų asmenybių yra esminis skirtumas. J. Piłsudskis, nors ir kilęs iš etninės Lietuvos, savo politinę veiklą susiejo su modernios Lenkijos valstybės kūrimu. Šiame procese susidūrė lietuvių ir lenkų interesai, ypač kovojant dėl Vilniaus. Jogaila – garsios ir Lietuvoje garbinamos Gediminaičių dinastijos atstovas, Lietuvos didysis kunigaikštis, kurio valdymo metu vyko epochinės reikšmės pokyčiai: 1387 m. buvo apkrikštyta Lietuva, 1410 m. Žalgirio mūšyje Lenkijos karalius Jogaila kartu su lietuviais sutriuškino svarbiausią Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės priešą – Vokiečių Ordiną, kėlusį grėsmę Lietuvos valstybės egzistenciniams pagrindams. Šis valdovas galėtų būti jungiančiąja grandimi, siejančia Lietuvą ir Lenkiją ne tik praeityje, bet ir dabar suartinančia abiejų šalių visuomenės. Reikia pažymėti, kad tokios prielaidos iš lenkų pusės egzistuoja ligi šiol. Nors Jogaila lenkams – beraštis lietuvis pagonis, tačiau tuo pačiu ir garsios Jogailaičių dinastijos kūrėjas, su kurios vardu visiškai pagrįstai siejamas Lenkijos Karalystės klestėjimas. Lietuvoje taip pat beveik visuotinai pripažįstama, kad Lietuvos krikštas ir pergalė Žalgirio mūšyje sustiprino Lietuvos valstybę, o Jogailos amžininko ir pusbrolio Vytauto laikai Lietuvoje nuo pat XV a. iki dabar laikomi aukso amžiumi. Taigi nei lietuviams, nei lenkams nekyla abejonių dėl XIV a. pab. – XV a. pradžioje bendromis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės ir Lenkijos Karalystės jėgomis pasiektų laimėjimų svarbos. Nepaisant to, nemaža dalis lietuvių ir šiandien Jogailą laiko tautos išdaviku, kuris už Lenkijos karaliaus titulą pardavė Lietuvą lenkams, sunaikino senąją pagonišką lietuvių kultūrą. „Kęstutis ir Jogaila –

du priešingi modeliai, dvi strategijos, dvi nesuderinamos egzistencinės pozicijos. <...> Kiek beišlietų rašalo mūsų istorikai, aukštindami Jogailos politikos lankstumą, egzistuoja pagrindinis šio žmogaus gyvenimo matas – ne vardan Lietuvos, tik dėl nuosavos karūnos blizgesio buvo tas lankstumas. Vardan šio blizgesio buvo išžudyti mūsų kriviai, iškirstos šventosios girios, sunaikintas paskutinis senosios Europos religijos arealas, kurį apginti dešimtims kartų mūsų protėvių buvo daug svarbiau negu išsaugoti savo gyvybę. Sunaikinta mūsų senoji kultūra – tikėjimas, kosmologija, medicina. <...> Mūsų Tėvynė tapo kaimyninės šalies (gerokai mažesnės už tuometinę Lietuvą) provincija¹. Šio teksto autoriai dar gana „švelniai“ vertino Jogailos veiklą. 1989 m. Čikagoje pasirodžiusiame darbe Jogaila vadinamas lietuvių tautos genocido vykdytoju: „Jogaila su lenkais buvo suplanavę lietuvių tautą likviduoti bei palaidoti. Nuo tada ir prasidėjo lietuvių tautos lenkinimas ir naikinimas“². Negalime tvirtinti, kad toks požiūris į Jogailą yra absoliučiai dominuojantis. Visgi be kelių straipsnių³, kuriuose jis vertinamas pozityviai, didesnė lietuvių visuomenės dalis simpatijų Jogailai nejaučia. Apie tai liudija ir kiti faktai: Jogailos vardu pavadinta gatvė, išlikusi iš tarpukario laikotarpio, yra tik Vilniuje; nors Lietuvoje daugelis vaikų tradiciškai vadinami kunigaikščių vardais, Jogailos vardas labai retas.

Jogailos nepopuliarumas Lietuvos visuomenėje lengvai pastebimas, kur kas sunkiau atsakyti į klausimą, kodėl susiklostė tokia situacija ir ar neigiamas Jogailos įvaizdis Lietuvoje turi gilesnes tradicijas.

Daugelis šio valdovo charakteristikų yra aktualizuotos, pritaikytos gyvenamajam laikotarpiui ir tam tikra prasme yra tapusios saviidentifikacijos figūromis. Su šiuo reiškiniu dažnai susiduria stereotipų tyrinėtojai pastebėję, kad siekiant išryškinti nacionalinius ypatumus, greta teigiamų herojų

¹ L. Arbačiauskas, V. Musteikis, Kęstutis ir Jogaila, *Dienovidis*, 1991, Nr. 10(8), p. 3.

² V. P. Uluntaitis, *Lenkų įvykdytas lietuvių tautos genocidas*, Chicago, 1989, p. 6.

³ Plg. kitas nuomones, polemizuojančias su šio straipsnio autoriais: *Dienovidis*, 1991, Nr. 17(25). 1989 m. Žurnale *Mokslas ir gyvenimas*, Nr. 5 pasirodė istoriko V. Kryževičiaus straipsnis, objektyviau vertinantis Jogailos reikšmę Lietuvos istorijoje. Jo nuomone, „Jogaila, kaip žymi istorinė asmenybė ir Lietuvoje nusipelno pagarbos. Jo širdis ir nuopelnai taip pat priklauso Lietuvai“. V. Kryževičius buvo pirmasis pasiūlęs įamžinti Jogailos atminimą jam pastatant paminklą. Ši mintis Lietuvoje taip ir nesulaukė didesnio pritarimo.

pasitelkiami ir neigiami⁴. Šiuo atveju autoriui rūpi ne Jogailos vertinimų atitikimas jo laikotarpio realijoms, o Jogailos veiklos interpretacijų pritaikymas lietuvių tautos saviidentifikacijai.

Jogailos įvaizdžio nagrinėjimui buvo pasirinkti specifiniai tekstai, kuriuose dominuoja paplitę ar specialiai visuomenėje diegiami vertinimai. Tai visuomenės nuomonę formuojanti profesionalioji istorinė literatūra ir publicistika.

Iš teksto įvade pateiktų Jogailos vertinimų matome, kad dar prieš kelio dešimtmečius Jogaila buvo neigiamas herojus, šalia kurio išryškėja kai kurių istorinių asmenybių, dažnai tiesiogiai ar netiesiogiai įvardijamų lietuvių tautos simbolių, gerosios savybės. Galime formuluoti pirmąją tikrintiną hipotezę: ar Jogaila kaip blogio išsikūnijimas vaidina savarankišką vaidmenį, ar jam priskiriama tik gėrio (lietuviškumo) išryškavimo funkcija. Į šį klausimą įmanoma atsakyti tik istoriškai išanalizavus Jogailos vertinimo pokyčius XIX amžiaus pabaigoje – XX a. Lietuvos lietuvių visuomenėje.

Nors ankstesnių laikų historiografijoje aiškiai dominavo Vytauto nuopelnai, Jogaila taip pat buvo vertinamas, ypač nuo XVII a., kai jis tapo savotišku teigiamu lietuvių ir lenkų bendrumo simboliu.

Istoriografijoje būta bandymų lietuviško nacionalizmo tėvu įvardinti pirmosios Lietuvos istorijos žemaičių kalba autorių Simoną Daukantą. Tačiau jis tik pabandė visoje Lietuvos kultūros istorijoje išskirti tai, kas yra sava – lietuviška, o kas svetima⁵. Todėl jo nereikėtų laikyti lietuviško nacionalizmo ar antijogailiško kulto Lietuvoje kūrimo pradininku. Daukanto teiginys: „Galim mes su lenkais bendrystoj gyventi <...>, nes (bet) katrie sau kaip tinkami ūkę savo rėdyti ir katrie kalbėti, rašyti, mokyti kalba savo bočių prabočių“⁶ rodo, kad nacionalistinė ideologija autoriui dar svetima.

Jogailos stereotipo turinio kitimas yra betarpiškai susijęs su lenkų įvaizdžiu Lietuvos visuomenėje. Pastaruoju metu pasirodė keletas straipsnių, ku-

⁴ Plg. J. Berting, Ch. Villain-Gandossi, Rola i znaczenia stereotypow narodowych w stosunkach międzynarodowych, *Narody i stereotypy*, Kraków, 1995, s. 13–31.

⁵ Plg. A. Kulakauskas, Apie tautinio atgimimo sąvoką, tautinių sąjūdžių epochą ir lietuvių tautinį atgimimą, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, t. 1, Vilnius, 1990, p. 132–143; *ibid.*, t. 5, Vilnius, 1993; V. Merkys, *Simonas Daukantas*, Vilnius, 1991 (antras papildytas leidimas).

⁶ S. Daukantas, Darbai senųjų lietuvių ir žemaičių, *S. Daukantas, Raštai*, Vilnius, 1976, t. 1, p. 394.

riuose akivaizdžiai parodoma, kad iki pat XIX a. vidurio – XIX a. II pusės beveik dominavo lenko – lietuvių brolio stereotipas⁷. Nors tam tikrų požiūrio į savo artimiausius kaimynus modifikacijų būta jau ir XIX a. viduryje. Tai liudija 1857 m. išleistas J. Daukšio eilėraštis:

Meas Lietuwnikaj brołaj,
 Nea Linkaj, nea Maskolaj
 Wienas kitu milam.
 Linkus(,) Wokeatšius gavdom (,)
 Mušam, kiartam ir šavdom (.)
 Jus padauži wel tilam
 Nes mes wisi tšia brołaj (,)
 Nea Gudaj (,) nea Maskolaj,
 Bet tikri Lietuwnikaj,
 Meas Lietuwiškaj mastome
 Ir Lietuviu kalbu kalbam
 Ir kaip Lietuwnikaj dirbam⁸.

Tačiau tai nėra kokybiškai naujas požiūris. Nors šiame tekste pabrėžiama lietuvių kalbos svarba, tai gali būti labiau susiję su liuteronybe, kuri jau XVI a. akcentavo kalbos reikšmę. O šiuo, kaip ir kitais V. Savukyno darbe nurodytais atvejais, kalbama būtent apie šios tikybos lietuvių kilmės autorius. Taip, jie minėjo susidorojimo su lenkais ir „maskoliais“ galimybę, tačiau kai iškilo būtinybė kovoti už žlugusios Respublikos idealus, tas pats J. Daukšys nedvejodamas stojo sukilėlių pusėn prieš „maskolius“, už tai buvo išstremtas į Sibirą ir ten 1890 m. mirė⁹. Tad ir čia mes susiduriame su kiek vėliau išreikštomis daukantiško požiūrio į lenkus variacijomis, kurios visgi artimesnės „unijinės“ istoriografijos sampratai nei moderniajam nacionalizmui.

⁷ A. Kulakauskas, Nuo Didžiosios Kunigaikštystės iki Respublikos: Lietuvos etnopolitinės raidos XIX amžiuje bruožai, *Kultūros barai*, 1995, Nr. 1, p. 60; V. Savukynas, Kaip galvojame apie kitus. Lenkų ir rusų atvejai, *Kultūros barai*, 1998, Nr. 7, p. 56.

⁸ V. Savukynas, Mes ir jie (religinės tapatybės konfigūracijos XIX a. antroje pusėje), *Kultūros istorijos tyrinėjimai*, Vilnius, 1998, t. 4, p. 240. Tai toli gražu ne išimtinis atvejis; plg. *ibid.*, p. 239–240.

⁹ *Ibid.*, p. 239.

Mūsų nagrinėjamai temai svarbus ir katalikybės klausimas. Nepaisant daugybės bandymų, ypač lietuvių nacionalinio judėjimo metu XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje, paneigti lenko kataliko sinonimą, katalikiškas tikėjimas buvo stipri lietuvius ir lenkus jungianti grandis. Todėl neatsitiktinai, kaip matysime vėliau, lietuvių nacionalinio judėjimo vadovai buvo laisvamaniai (pvz., J. Šliūpas). Jie pradėjo skleisti antilenkiškumo idėją ir aki-vaizdžiai neigiamą Jogailos stereotipą. Žinoma, kol šios idėjos suformavo lenkų ar Jogailos – lietuvių tautos priešų stereotipą, turėjo praeiti dar daug laiko.

Nedriščiau tvirtinti, kad 1892 m. Tilžėje išleista „Trumpa senosios Lietuvos istorija“¹⁰ buvo paskutinis nenacionalistinis veikalas, pristatantis bendrą Lietuvos istoriją. Tiksliau atsakyti į šį klausimą reikėtų dar papildomų lietuviškos spaudos tyrimų. Šiame darbe Jogailos veikla vertinama remiantis universaliais kriterijais, čia dar nėra „tautinei istoriografijai“ būdingų bruožų. Darbe tradiciškai pabrėžiama Vytauto veikla, tačiau kaip ir anksčiau, nėra menkinami Jogailos veiksmai. Tyrinėdami Lietuvos istorijos praeitį, autoriai vadovaujasi dar T. Narbuto suformuluotais kriterijais. Jiems svarbus ne vien krikščioniškasis Lietuvos istorijos laikotarpis, bet ypač pabrėžiami Lietuvos valstybės pasiekimai jai dar nepriėmus krikšto. Beje, vienintelė vieta, kur galima būtų įžvelgti Jogailos neigiamą vertinimą – Lietuvos krikšto aprašymas. Čia autoriai atsargiai „kaltina“ Jogailą sunaikinus idiliškąją Lietuvos praeitį. Vis labiau Lietuvos visuomenėje įsitvirtinantis pozityvus ikikrikščioniškos Lietuvos įvaizdis sukūrė prielaidas kur kas kategoriškesniam krikščioniškojo Lietuvos laikotarpio vertinimui. Kitą žingsnį vertinant Lietuvos praeitį, kaip ir galima buvo tikėtis, žengė laisvamaniškų pažiūrių autoriai. 1897 m. Baltimorėje (JAV) pasirodė J. Šliūpo veikalas „Lietuvystės praeite, dabartis ir ateitis“, kuriame krikščionybė ir jos reikšmė Lietuvos istorijoje tapoma jau vien tik juodomis spalvomis. „Krikščionybė, – rašė Šliūpas, – sunaikino senąją Lietuvos kultūrą. Katalikybė skynėsi sau kelią Lietuvoje kartu su geležiniais pančiais ir nelaisve!“¹¹. Nors

¹⁰ M. Čepas, K. Grinius, F. Janušis, M. Venclova, *Trumpa senosios Lietuvos istorija*, Tilžė, 1864. Tiksliai išleidimo data nustatyta remiantis: *Lietuvos TSR bibliografija*, Vilnius, 1988, t. 2, kn. 2, p. 198, Nr. 3499 k.

¹¹ J. Šliūpas, *Lietuvystės praeite, dabartis ir ateitis*, Baltimare, 1897, p. 7.

J.Šliūpas neįvardija šių nelaimių kaltinininko, tai padaryti nebuvo sunku. Lietuvos istoriografijoje pasirodžius neigiamiems krikščionybės vertinimams, atsivėrė tiesioginis kelias ir Jogailos pasmerkimui, jo kaip lietuvių tautos interesų išdaviko įvardijimui. J. Šliūpo neigiamas požiūris į krikščionybę suformavo vieną iš vėliau gerokai išplėtotų Jogailos kritikos krypčių: antiklerikalinės krypties autoriams Jogaila asocijavosi visų pirma su senosios Lietuvos kultūros sunaikinimu.

Katalikiškoji Jogailos kritikų dalis kelių skyrėsi žymiai sunkiau. Krikšto priėmimas iš lenkų rankų, krikščioniškas tikėjimas kaip nediskutuotina vertybė¹² ilgą laiką siejo lietuvius ir lenkus, neleido plėtotis ir neigiamam Jogailos stereotipui. Dar 1909 m. išleistoje knygoje „Senowes pripažintiej poteraj“ šios krikščioniškos vertybės dominuoja, pateikiamas atitinkamas Jogailos apibūdinimas: „Po waldzia Jagiellas karalaus ir jo ipiedyniu tarp Lenku, Letuwiu ir Žemajcziu stojos ir sustyprieje gražiause wienibe <...> Lietuwems ir Žemajtems apsykrykstyjus, tas pagoniszkas iwedymas ir tokia newale ilgiaus buti nebgaleje“¹³. Autorius teigiamai vertina ir 1413 m. Horodlės uniją, kadangi lietuviai gavo tas pačias teises kaip lenkai, o tai tapo lietuvių ir lenkų brolybės pagrindu¹⁴. Jeigu kalbėdami apie 1892 m. išleistą istoriją ją apibūdinome kaip vieną paskutinių veikalų, pasirodžiusių nacionalistinės epochos išvakarėse, tai „Senowes pripažintiej poteraj“ buvo savotiškas anachronizmas. Ir ne tik nekatalikų tarpe.

Beveik tuo pačiu metu susiformavo antilenkiškai nusiteikusių katalikiškos orientacijos inteligentijos srovė, labiau akcentavusi „išdavikišką“ Jogailos veiklos pusę, t. y. santykius su Lenkija, 1385 m. Krėvos unijos sudarymą. Be jokios abejonės, žymiausias šios krypties atstovas buvo kunigas ir poetas Maironis (Jonas Mačiulis). 1890 m. Peterburge jis išleido „Lietuvos

¹² Tarp katalikiškos orientacijos kultūros veikėjų ir laisvamanių būta ir atvirų diskusijų spaudoje. 1913 m. slapyvardžiu M. A. pasirašęs autorius kritikavo J. Basanavičiaus teiginį, kad krikščionybė ir Jogaila sunaikino senąją Lietuvos kultūrą, pažymėdamas: „tai kokia čia krikščionijos kaltė, jei koks kvailys visą savo valstiją kam užrašė“, žr. *Draugija*, 1913, Nr. 77–78, p. 128.

¹³ *Senowes pripažintiej poteraj*, Wilnius, 1909, p. 27. Darbo autorius pasirašė slapyvardžiu: Senos gadinės kunigas.

¹⁴ *Ibid.*, p. 28.

istoriją¹⁵, kurioje pirmą kartą dėl visų Lietuvos praeities ir dabarties nesėkmių buvo apkaltintas Jogaila. Jis šiame darbe vadinamas „negilaus proto jaunuoliu, lengvai pasiduodančiu svetimai įtakai“¹⁶, dėl tos priežasties jis „pakliuvo visai į Lenkų nagus, kurie jį už nosį visur vedžiojo; per tai ne kartą jisai eina prieš Lietuvius ir, užmiršdamas apie savo gimtinę, žiūri Lenkų akimis“¹⁷. Kitame darbe, pasirodžiusiame 1918 m., formuluojama dar tiesmukiškiau: „iškart po susijungimo su Lenkija <...> prasideda Lietuvos žlugimas“¹⁸. Maironio pateikta Jogailos charakteristika buvo dar pakankamai švelni palyginus su vėlesnėmis, tačiau atsižvelgiant į tai, kad toks Jogailos apibūdinimas plito Lietuvos visuomenėje per grožinę literatūrą, Maironį, be jokios abejonės, galima laikyti neigiamo Jogailos įvaizdžio kūrėju, antijogailiško kulto įkvėpėju Lietuvoje.

Bendrus negatyvius Jogailos vertinimus labai greitai perėmė kiti istorinėmis temomis rašantys autoriai. Prasidėjo net savotiškos lenktynės, kas nutapys niūresnį Jogailos portretą. Todėl dar gana nekonkretūs Maironio kaltinimai Jogailai įgavo vis aiškesnes formas, pamažu suformuluojamas ir visas Jogailos nusikaltimų Lietuvai sąrašas. Maironio pasekėjai jau be jokių skrupulų Jogailą vadina „labiausiai nekenčiamu žmogumi Lietuvoje“, politiniu veikėju „sunaikinusiui Lietuvos nepriklausomybę“. Pažymėtina, kad toks Jogailos portretas susiformavo jau apie 1918 m. Šiame laikotarpyje, t. y. dar iki Želigovskio įvykdyto Vilniaus užgrobimo, jis buvo pats populiariausias, ypač kalbant apie lietuvių ir lenkų santykius. Toks Jogailos stereotipo vaidmuo visame vaizdinių apie lenkus fone nebuvo atsitiktinis. Jis leido labai lengvai paaiškinti sudėtingas lietuvių ir lenkų santykių peripetijas, juo labiau, kad kalbant apie Jogailą, neišvengiamai buvo minimas ir teigiamusias Lietuvos istorijos herojus – Vytautas. Jogailos blogybių fone išryškėjo Vytauto nuopelnai ir atvirkščiai.

Iki Želigovskio Vilniaus operacijos Lietuvos visuomenėje per Vytautą ir Jogailą iš esmės įsitvirtino Lenkijos bei Lietuvos įvaizdžiai. Jau tuo metu

¹⁵ Maironis, *Lietuvos istorija*, Petrogradas, 1906 (pirmas leidimas 1890 m. pasirašytas Zanavyko vardu). Tekstas perspausdintas: Maironis, *Raštai*, Vilnius, 1992, t. 3, kn. 2, p. 29–215.

¹⁶ Maironis, *Lietuvos istorija*, p. 99.

¹⁷ Maironis, *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*, Maironis. *Raštai*, p. 508. Darbas pirmą kartą išspausdintas Tilžėje 1891 m.

¹⁸ M. Šalčius, *Paskaita iš Lietuvos istorijos*, b.v., 1918, p. 63.

intelektualų suformuotas neigiamas Jogailos įvaizdis leido atsakyti į klausimą, kodėl ir kokiomis aplinkybėmis lietuviams reikia bijoti lenkų. Šias lenkų fobijas grakščiai aprašė A. Landsbergis dar 1961 m. „Grynosios Lietuvybės žodyne“: „Su lenku kalbantis, reikia turėti paruošus peilį. „Tupi lenkas ant kalniuko, žiba akys kaip velniuko“ <...>. Lenkių svarbiausias uždavinys yra vilioti istorines lietuvių asmenybes ir šiaip silpnavalius piliečius. Lenkai yra klatingi“¹⁹. Tai, kad XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje susiformavo būtent toks neigiamas Jogailos įvaizdis, nebuvo atsitiktinumas. Formuojant modernią lietuvių tautą reikėjo rasti skirtumus tarp lietuvių ir lenkų. Lenkų kaip lietuvių tautos priešų, o Jogailos kaip tautos išdaviko vaizdavimas buvo logiška modernios lietuvių tautos formavimosi proceso pasekmė. Galima pažymėti, kad būtent šiame laikotarpyje V. Pietario romane „Algimantas“ ir V. Kudirkos kūryboje vienu metu buvo aktualizuotas neigiamas rusų įvaizdis, ir kas įdomiausia, kad iki tol buvęs iš dalies pozityvus vokiečių įvaizdis²⁰ lietuvių visuomenėje šiame laikotarpyje taip pat įgavo daugybę negatyvių bruožų. Taigi naujoji lietuvių istorinė sąmonė buvo nukreipta ne tik prieš lenkus, bet prieš visas tautas, kurioms buvo galima pareikšti istorinių ar teritorinių pretenzijų. Pažymėtina, kad neigiamas Jogailos įvaizdžio suformavimas sutapo su lietuvių tautinio judėjimo peraugimo į nacionalistinį laikų²¹. Antijogailinio kulto susikūrimas būtent šiame laikotarpyje buvo sudėtinė moderniosios tautos ideologijos proceso dalis.

1920 m. konfliktas dėl Vilniaus pakoregavo ne tik lietuvių–lenkų santykius, tačiau ir su Lenkija susijusių įvaizdžių hierarchiją. Vilniaus problematika tapo svarbiausia, ir nors dėl to Jogailos antipodas – Vytautas buvo padarytas pirmuoju Vilniaus vaduotoju, tai nepakeitė Jogailai priskiriamų neigiamų funkcijų, jos nebuvo perinterpretuotos. Laikotarpio realijos tarsi nustūmė antijogailiškas nuostatas į ne tokias reikšmingas pozicijas, nors

¹⁹ A. Landsbergis, Grynosios Lietuvybės žodynas (ištraukos), *Metmenys*, 1961, Nr. 4, p. 188.

²⁰ Plg. A. Nikžentaitis, *Das Bild der Deutschen und Deutschlands in Litauen während der Zwischenkriegszeit, Die Deutsche Volksgruppe in Litauen und Memelland während der Zwischenkriegszeit und aktuelle Fragen des deutsch-litauischen Verhältnisses*, Hamburg, 1998, S. 246–248. Išimtį sudaro 1934–1936 m. laikotarpis, kai buvo bandoma forsuotai kurti negatyvų Vokietijos ir vokiečių įvaizdį.

²¹ A. Kulakauskas, *Apie tautinio atgimimo sąvoką...*, Vilnius, 1990, t. 1, p. 132–143.

Jogailos kaip lietuvių tautos išdaviko vertinimas ir toliau liko sudėtinė požiūrio į lenkus dalimi, tačiau toli gražu ne centrine. Reikšmės, teikiamos Jogailai, sumenkėjimas nesietinas vien su politinių realijų pasikeitimu lietuvių–lenkų santykiuose. Nemažą vaidmenį čia suvaidino pats „lietuviškosios“ istorijos sampratos kitimas. Maždaug iki 1918 m. vien lietuviškos istorijos laikotarpiu laikytas periodas iki 1430 m., t. y. iki Vytauto mirties, buvo praplėstas. Dabar ir taip vadinamame lenkmetyje pradėta ieškoti „lietuviškosios“ istorijos epizodų. Prasiplėtus chronologinėms lietuviškos istorijos riboms, neigiamas Jogailos vaidmuo ėmė šiek tiek blankti. 1935 m. buvo svarbūs Jogailos stereotipo kitimui ne vien dėl to, kad tais metais pasirodė Z. Ivinskio istoriografinė tradicijai prieštaraujantis straipsnis apie Jogailą²², už kurio novatoriškas mintis leidykla neprišėmė atsakomybės. Svarbesnis buvo bendro politinio fono pasikeitimas. XX a. 4-ojo dešimtmečio viduryje paastrėjus santykiams su Vokietija, į Lenkiją buvo žiūrima kaip į galimą partnerį, to meto visuomenėje atkakliai plito gandai apie galimą šių dviejų valstybių santykių pagerėjimą²³, į tai buvo pradėta orientuoti ir valstybės kontroliuojama spauda. Nors tarpvalstybinių santykių lygmenyje didesnių pokyčių neįvyko, tačiau trumpas lietuvių–lenkų santykių atšilimas pakeitė Jogailos įvaizdį bent jau populiarioje mokslinėje literatūroje. Straipsniuose, pasirodžiusiuose minint Krėvos unijos ar Lietuvos krikšto jubiliejų, Jogaila pradėtas vertinti įvairiapusiškiau, primenant jo „išdavikišką“ poziciją, tačiau kartu užsimenant ir apie jo nuopelnus lietuvių tautai ir Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje: „vis dėlto reikia sutikti, kad Jogaila, tiesa, ne be Vytauto pagalbos, daug nusipelnė katalikų bažnyčiai“²⁴. Todėl galima teigti, kad savotiška Jogailos „reabilitacija“ prasidėjo tarpukaryje – paskutiniaisiais Lietuvos Respublikos gyvavimo metais, tačiau savaime suprantama, nebuvo visiškai užbaigta.

²² Z. Ivinskis, Jogaila valstybininkas ir žmogus, *Jogaila*, Kaunas, 1935, p. 309–329.

²³ Plg. R. Žepkaitė, Die fehlende Hauptstadt: Litauens Politik im Zeichen der Wilnafrage, *Nordost Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte. Neue Folge*, 1993, H. 2: Zwischen Staatsnation und Minderheit. Litauen, das Memelland und das Wilnagebiet in der Zwischenkriegszeit, S. 308–309.

²⁴ P. Šležas, Lietuvos krikštas, *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 16, p. 348. Panaši pozicija: M. Ruginienė, Krikščionybė Lietuvoje, *Draugija*, 1938, Nr. 24, p. 920. Autorė bando teisingai Jogailą, kaltindama lenkus, kad šie nesimokė lietuvių kalbos.

Aptariant įvairių fobijų susiformavimo mūsų istoriografijoje laiką, tradiciškai jų pradeda ieškoti anksčiau, visiškai nepagrįstai užmirštant Tarybų Lietuvos 50-metį. Manoma, kad šis laikotarpis neturėjo didesnės įtakos tam tikrų ideologinių srovių susiformavimui. Tokie teiginiai, dažnai neparemti jokiais argumentais, verti rimtų abejonių ar bent detalesnės analizės. Nesiimdami šio uždavinio sprendimo, turėtume apžvelgti ir Jogailos stereotipo modifikacijas Lietuvos istoriografijoje po Antrojo pasaulinio karo.

Nuo Antrojo pasaulinio karo pabaigos iki 6-ojo dešimtmečio pabaigos Lietuvos istoriografijoje dominavo pagrindinis marksistinės istoriografijos principas, t. y. į istoriją buvo žiūrima per klasių kovos principą, svarbi buvo grubi ateistinė propaganda. Abu šie požūriai buvo pakankamai svarbūs Jogailos įvaizdžiui. Jogaila buvo „išnaudotojų klasės atstovas“, be to, asmuo, su kurio vardu buvo siejamas krikščionybės įvedimas ir žemesnių visuomenės sluoksnių išnaudojimo sustiprėjimas. XIV a. 9 dešimtmetyje Jogaila atmetė unijos su Maskva sudarymo galimybę²⁵, tuo pačiu tarsi tapdamas „amžinos lietuvių ir rusų tautų draugystės“ priešū. J. Žiugžda, 1953 m. kalbėdamas apie krikšto priėmimą 1387 m., reziūmavo: „Tokiu būdu XIV a. pabaigoje katalikybė įsiveržė į lietuvių liaudies gyvenimą kaip priešiškas faktorius. Katalikybė atėjo į Lietuvą kaip Jogailos ir kitų lietuvių feodalų, siekusių pakreipti Lietuvos gyvenimą prieš lietuvių liaudies interesus, ginklas, ji padarė daug žalos lietuvių kultūros raidai, prisidėjo prie dar didesnio lietuvių tautos pavergimo, dar didesnės jos eksploatacijos iš lietuvių feodalų pusės“²⁶.

6-ojo dešimtmečio pabaigoje – 7-ojo pradžioje, siekiant įteisinti tarybinį valstybingumą, visuomeniniuose moksluose, o ypač istorijoje, buvo grįžta prie nacionalinės retorikos²⁷. Nors partijos ideologai pagrindinį dėmesį

²⁵ Neįprastai daug vietos šiam projektui skiriama: *Очерки истории СССР. Период феодализма IX–XV вв.*, Москва, 1953, ч. 2, с. 531–532.

²⁶ *История Литовской ССР*, Вильнюс, 1953, с. 154. Ten pat kalbama apie nepasitikėjimo rusų liaudžiai skatinimą. Kiek švelnesnis vertinimas, išleidžiantis iš akių rusų-lietuvių tautų supriešinimo momentą: *Lietuvos TSR istorija*, Vilnius, 1957, t. 1, p. 128. Pažymėtina, kad sutapatinus katalikų tikėjimą su „vokiečių tikėjimu buvo bent netiesiogiai stiprinamas bendrai antivokiškas stereotipas Lietuvos visuomenėje“.

²⁷ B. Christophe, *Staat versus Identität. Zur Konstruktion von „Nation“ und „nationalem Interesse“ in den litauischen Transformationsdiskursen von 1987 bis 1995*, Köln, 1997, S. 58–64.

skyrė XX a. įvykiams, visgi prasidėję procesai keitė visą istorijos sampratą. Jau 1964 m. išleistame kolektyviniame veikalė „Lietuvių karas su kryžiuočiais“ istorikų vertybių skalėje pirmoje vietoje vėl atsiduria valstybingumo problematika, krikštas laikomas pozityviu reiškiniu. Šiame darbe atiduodama tradicinė duoklė pagraudenimams apie unijos neigiamą reikšmę lietuvių–rusų santykiams²⁸, tačiau toks marksizmo ir nacionalizmo junginys buvo tipiškas bent jau to meto Baltijos šalių istoriografijoje. Spaudimas Jogailos asmeniui dar labiau padidėjo, nes neigiamas herojus jis buvo tiek pagal nacionalinės, tiek pagal marksistinės istoriografijos kriterijus. Tik marksizmo teorija apie masių ir individo santykį, pirmenybę skirianti „liaudies masėms“, o istoriją aiškinanti kaip tam tikrų raidos dėsningumų sancaupą, neleido koncentruotai paskelbti dabar jau padvigubėjusių kaltinimų Jogailai. Svarstant Jogailos neigiamo įvaizdžio gajumą per paskutiniuosius 50 metų, nereikia pamiršti Lietuvos etnologų darbų, iš kurių ypač išsiskyrė P. Dundulienės studijos. Jos teiginiai apie aukštą pagonišką kultūrą²⁹, nors neretai prasi-lenkdami su mokslo principais³⁰, skatino domėjimąsi ikikrikščioniška Lietuvos valstybės praeitimi ir netiesiogiai prisidėjo prie mito apie „ikikrikščioniškos Lietuvos aukso amžių“ stiprinimo. Nors P. Dundulienės darbuose Jogaila tiesiogiai nebuvo įvardintas tos kultūros naikintoju, tačiau skaitytojui tikrasis senosios kultūros naikintojo vardas buvo aiškus. Minėtame V. Musteikio ir L. Arbačiausko straipsnyje³¹ išreikštos mintys buvo „liaudies balsas“, paskelbtas iš esmės tuo metu, kai lietuvių visuomenėje jau nebūta monolitiškai neigiamo požiūrio į Jogailą.

Požiūrio į Jogailą pasikeitimą lėmė ne vien permainos istorijos moksle, tačiau kur kas labiau – dingęs poreikis saugoti siaurai suprantamą valstybingumo tradiciją. Politinių santykių su Lenkija pagerėjimas tapo dar vienu stimulu reviduoti ir Lietuvos visuomenėje vis dar gyvą neigiamą požiūrį į Jogailą³². Lietuvių–lenkų santykiuose susiklosčiusi palanki situacija leidžia

²⁸ *Lietuvių karas su kryžiuočiais*, Vilnius, 1964, p. 237–239.

²⁹ P. Dundulienė, *Lietuvių etnografija*, Vilnius, 1982, p. 399, 412 ir kt.

³⁰ Nors tuo metu vykusiose diskusijose J. Jurginis nebuvo visuomet teisus, visgi daugeliu atvejų jo kritika buvo taikli. Žr. J. Jurginis, *Lietuvos krikštas*, Vilnius, 1987, p. 62–74.

³¹ L. Arbačiauskas, V. Musteikis, Kęstutis ir Jogaila...

³² Tokius poslinkius rodo visuomenės apklausos 1991, 1992 ir 1994 m. Jogaila, nors ir užima paskutinę vietą, tačiau jis patenka į 16 dažniausiai minimų Lietuvos istorinių asmenybių tarpą. Kita vertus, ir šiuo laikotarpiu jis populiariausias nelietuvių kilmės Respublikos

pritarti P. Subačiaus prielaidai³³, kad, mažėjant asmeninėms patirtoms nuoskaudoms, užges ne tik pejoratyvinis lenko įvaizdis, bet Jogaila taps viena iš istorinių asmenybių, vertinama laikotarpio dvasioje ir už jo tikrai pasiektus laimėjimus.

piliečių tarpe. Žr. I. Šutinienė, Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje, *Istorijos sąmonė ir istorijos didaktika* (Švietimo studijų sąsiuvinys, t. 2), Vilnius, 1997, p. 70.

³³ P. Subačius, Tautinių įvaizdžių metamorfozės: lenkas nuo „brolio“ iki „velnio“, *Kultūros barai*, 1998, Nr. 7, p. 53.